

АСВЕТНІЦКІЯ ФУНКЦЫІ

БЕЛАРУСКАГА МАСТАЦКАГА ПЕРАКЛАДУ ПАЧАТКУ ХХ СТ.

Мастацкі пераклад як адна з форм узаемадзеяння нацыянальных культур мае багатыя шматвекавыя традыцыі. Праз лепшыя творы сусветнай літаратуры перакладчыкі ажыццяўлялі прапаганду вялікіх гуманістычных ідэй, агульначалавечых каштоўнасцяў, павагу да сувярэннай чалавечай асобы, яе правоў. Гэта была і прапаганда ведаў, маральна-этычных прынцыпаў, якія выпрацавала цывілізацыя за многія вякі сваёй гісторыі.

Заходнееўрапейскія літаратуразнаўцы адзінагалосна прызнаюць, што літаратуры Еўропы ў сваім развіцці шмат чым абавязаны перакладу, так, напрыклад, французскі вучоны Э.Кары зазначае: “Пераклад быў бабкай-павітухай французскай літаратуры” [1, 430]. А савецкі даследчык У.Росельс піша: “У пачатку развіцця большасці літаратур свету мастацкі пераклад выконваў калі не галоўную, то ва ўсякім выпадку значную ролю. Гэта і ёсць яго галоўная функцыя ў эпоху станаўлення нацыянальных літаратур” [2, 5].

Для тых літаратур, народы якіх доўгі час былі пазбаўлены сацыяльнай свабоды і нацыянальнай незалежнасці, не мелі ўласнай школы, перакладныя творы адыгрывалі асабліва вялікую ролю, менавіта асветніцкую, адукацыйную. І гэта трэба ўлічваць у размове пра пераклад і яго функцыі.

Беларуская літаратура на шляху свайго станаўлення звярталася да вопыту суседніх літаратур, асабліва славянскіх, што садзейнічала яе ўласнаму паспяховаму развіццю. І гэтаму нямала спрыяў мастацкі пераклад, падмурак якога пачаў закладвацца яшчэ ў XIX ст., а ў XX ст. пераклад становіцца неад’емнай часткай нацыянальнага літаратурнага працэсу. Пераважная большасць перакладаў рабілася з рускай літаратуры. Гэта абумоўлена ўстойлівымі даўнімі традыцыямі, а таксама працэсамі, што адбываліся на Беларусі і былі падобнымі да працэсаў у Расіі – уздым нацыянальна-культурнага, дзяржаўнага будаўніцтва, разгортванне выдавецкай справы, асветна-культурная дзейнасць.

Што характэрна для перакладу пачатку ХХ ст. – часу, калі, па сутнасці, закладваўся падмурак беларускай школы мастацкага перакладу? У справу азнаямлення нацыянальнага чытача са здабыткамі блізкіх і далёкіх літаратур ўключыліся многія выдатныя і малавядомыя пісьменнікі, а таксама вучоныя, лінгвісты, літаратуразнаўцы, што працавалі на ніве беларускага адраджэння: М.Багдановіч, Я.Купала, Я.Колас, К.Чорны, М.Гарэцкі, У.Хадыка, М.Лужанін, К.Крапіва, М.Зарэцкі, А.Куляшоў, С.Баранавых, П.Бузук. Перакладчыцкая дзейнасць, вядома, паўплывала на фарміраванне творчай індывідуальнасці многіх майстроў слова і неаднаразова пацвярджала, што “прынцып любові”

перакладчыка да аўтара як адзін з асноўных перакладчыцкіх заветаў павінен дапаўняцца блізкасцю творчых прынцыпаў, асноўных стылёвых параметраў. “Перакладчыкая праца, – паводле трапнай заўвагі паэта А.Дзмітрыева, – часцей стымулюе рост майстэрства, узбагачае асобу аўтара, таму што творчы дыялог з іншамоўным паэтам, з яго асаблівым светам не праходзіць бяследна” [3, 17]. Письменник-перакладчык пашырае свой слоўнік, жанравы дыяпазон, авалодвае новымі прыёмамі пісьма. Невыпадкава дзіцячаму пісьменніку Я.Маўру, які развіваў прыгодніцкі жанр у беларускай літаратуры, належыць пераклад твораў Р.Кіплінга “Маўглі”, М.Твэна “Прыгоды Тома Сойера”, Ж.Верна “80.000 км. пад вадой”. Абапіраючыся на традыцыі прыгаданых пісьменнікаў, Я.Маўр стварыў у беларускай літаратуры новы тып прыгодніцкага рамана і аповесці. Думаецца, што і для М.Гарэцкага невыпадковым быў выбар для перакладу надзвычай папулярных твораў у 20-я гг. Лібядзінскага Ю. “Камісары” і Фадзеева А. “Разгром”. Гарэцкага-мастака хвалявала тэма гісторыі і рэвалюцыі, народа і рэвалюцыі, маральна-этычныя праблемы, што ўзніклі разам з гэтым. У складаных умовах асабістага жыцця ў 1931 г. мастак распачаў працу над раманам “Віленскія камунары”. Гэты твор і праца над перакладамі з’явіліся спробай спасцігнуць заканамернасці сацыяльных і грамадскіх працэсаў, з’яў духоўнага парадку ў гістарычным быцці народа. Гэта была і спроба асэнсавання ўласнага лёсу ў колазвароце гістарычных падзей, падпарадкаваных пэўным законам. Думаецца, што ў дачыненні да М.Гарэцкага “прынцып любові” мае крыху іншае адценне, тут хутчэй за ўсё дзейнічае прынцып спасціжэння, вывучэння. Менавіта гэта, відаць, кіравала М.Гарэцкім, калі ён у 1929 г. пераклаў твор У.Арсеньева “У нетрах Усурыйскага краю”. Агульнавядомы факт паездкі пісьменніка ў чэрвені-ліпені 1926 г. на Далёкі Усход для знаёмства з жыццём беларусаў-перасяленцаў. Як вынік з’явіўся шэраг абразкоў, якія павінны былі склаці асобную кнігу, але праца не была завершана, і абразкі друкаваліся асобнымі творамі на працягу 1928 г. У час працы над “Абразкамі” М.Гарэцкі зважаючы да твора У.Арсеньева невыпадкава. Па-першае, менавіта ва Усурыйскім краі жыло многа беларусаў; па-другое, кніга “У нетрах Усурыйскага краю” напісана не проста пісьменнікам, але і этнографам, які гарманічна спалучае навуковую дасведчанасць і тонкае адчуванне прыроды, звычайў з лакалізмам і маляўнічасцю мовы, з захапляльнасцю апавядання.

Такім чынам, пісьменніцкі выбар твораў для перакладу дыктаваўся ўнутранай логікай пісьменніцкага развіцця. Вядома, кан’юктура часу наклала пэўны адбітак, але гэта не было вызначальнай рысай для буйных пісьменнікаў.

Аналіз перакладаў першай трэці ХХ ст. паказвае, што сталыя, вопытныя пісьменнікі бралі для перакладаў творы класічныя, творы высокага эстэтычнага ўзроўню. На выбар маладых часцей уплывала кан’юктура. Прызайчымі перакладамі займаліся і прызайкі, і паэты. Усім трэба аддаць належнае, таму што нават беглае знаёмства з тагачаснымі перакладамі дае падставы гаварыць, што

гэта быў цэлы пласт культурнага жыцця. Паводле дадзеных Д.Фактаровіча “ў 1930-32 гадах... у Беларусі выдавалася арыгінальных аўтараў– 124, а перакладных – 126 усяго з 14 літаратур. На першым месцы сярод іх стаялі пераклады рускіх пісьменнікаў” [4, 4]. З замежнай літаратуры перакладчыкі аддавалі перавагу пралетарскаму раману Захада, антыкаланіяльнай, прыгодніцкай літаратуры для юнацтва. На беларускай мове з’явіліся творы французскіх, нямецкіх, італьянскіх, англійскіх пісьменнікаў.

Адсутнасць сталай школы нацыянальнага мастацкага перакладу ў галіне праявічых жанраў, нераспрацаванасць тэарэтычных прынцыпаў перакладу дазваляе гаварыць аб наяўнасці разнародных тэндэнцый у практыцы тагачаснага перакладу.

Вывучаючы пераклады першай трэці XX ст. на беларускую мову, даволі часта сустракаем з такімі формамі перакладу як вольны пераклад, інтэрпрэтацыя, пераказ, скарачаны пераказ, пераклад і апрацоўка, аўтарызаваны пераклад, вольны пераклад-апрацоўка.

Аб чым гэта сведчыць? Прычыны такой з’явы ў наступным. Працэс развіцця беларускай літаратуры пач. XX ст. заматрабаваў хуткага засваення лепшых здабыткаў сусветнай культуры. Гэтую задачу з найбольшым поспехам якраз і выконвалі вольны пераклад, інтэрпрэтацыя, пераказ. Але гаварыць аб іх самастойнай эстэтычнай каштоўнасці, відаць, нельга, наўрад ці вышэйпрыгаданыя формы перакладу могуць поўнасцю задаволіць патрэбы чалавека ў прыгожым, узнёслым, данесці ва ўсёй паўнаце самабытнасць арыгінала.

Для маладой беларускай літаратуры перакладчыцкая справа была справай новаю. Тэарэтычныя прынцыпы, як ужо адзначалася, заставаліся яшчэ нераспрацаванымі, і практычныя навыкі перакладу былі небагатыя, асабліва ўзвышаўскія. Тагачасная крытыка звяртала на гэта ўвагу. Пераклад на беларускую мову, пісаў К.Чорны, справа важная, але “ў нас няма яшчэ практыкі”, “гэтых навыкаў у гэтай маруднай і цяжкай працы”. “Больш за ўсё перакладаецца з мовы расійскае. У слоўных карэннях расійская мова, можа, бліжэй да беларускай... Але гэтага нельга сказаць пра тую безліч адценняў, якая ёсць у фразях і словах кожнае мовы, якая часта вымагае нават адмысловае інтанацыі, розныя сілы і вышыні голасу дзеля аднае і тэй жа фразы і слова, – гледзячы што трэба сказаць, выказаць. Вось гэта і ёсць галоўная цяжкасць у справе перакладу” [5, 104].

Найбольшую цяжкасць якраз і ўяўляла пытанне аб прынцыпах перакладу. Тут складваліся розныя падыходы – адны трымаліся “даслоўнага перакладу”, другія былі супраць механічнага капіравання арыгінала. К.Чорны прытрымліваўся менавіта другога погляду. “Не “даслоўны пераклад”, а “бліжэй да арыгінала” павінна быць, на маю думку, прынцыпам у перакладзе мастацкай літаратуры. І разам з тым, першая ўвага – сэнсу фразы, яе пачуццёнасці і

адценню моўных выказаў у ёй” [5, 104]. “Гэта не тое, што патрэбен быццам “вольны пераклад”. Але бліжэй да арыгінала, не пільнавацца даслоўнасці там, дзе яна не можа перадаць “душы” і сэнсу фразы...” [5, 106].

Думкі К.Чорнага наконт перакладу павінны прыцягнуць увагу не толькі даследчыкаў тэорыі перакладу, але перш за ўсё даследчыкаў спадчыны К.Чорнага, бо да гэтага часу Чорны-перакладчык застаецца нявывучаны.

Аналіз перакладчыцкай спадчыны пач. ХХ ст. дае магчымасць бачыць дзве крайнасці, уласцівыя тагачасным перакладам – літаратурны пераклад і адвольнае абеларушчванне тэкстаў. Даволі распаўсюджаны былі пераклады праз падрадкоўнік і звароты да твораў-пасрэднікаў на рускай мове. Амаль уся замежная літаратура перакладалася з рускіх перакладаў. Гэта было вынікам нешматлікасцяў прафесійных кадраў. Але нават двойны пераклад адыграў пэўную ролю ў жанравым, моўна-стылявым узбагачэнні беларускай літаратуры. Праблема развіцця і станаўлення жанраў і стыляў у беларускай літаратуры і ролі, якую ў гэтым працэсе адыгрываў мастацкі пераклад, патрабуе ўважлівага вывучэння. У 20-30-я гг. перакладалася шмат раманаў, апавесцей, драматургічных твораў. Письменнікі перакладалі на беларускую мову ў жанравых адносінах тыя творы, жанр якіх не быў дастаткова распрацаваны нацыянальнай літаратурай, а гэта ў значнай ступені спрыяла жанраваму і стылявому ўзбагачэнню беларускай прозы. Прыкладаў таму нямала. М.Зарэцкі, распрацоўваючы жанр рамана, адначасова перакладае раманы Ф.Гладкова “Цэмент”, Я.Гашака “Прыгоды ўдалага ваякі Швейка ў сусветную вайну” (ч.1-я). У станаўленні Графвы-драматурга значную ролю адыгрывалі пераклады М.Гогаля “Жанітба” (1927 г.), Д.Фанвізіна “Недарасль” (1936 г.), апавяданні Я.Чэхава (1930).

Аналіз перакладчыцкай дзейнасці 20-30-х гг. паказаў, што выбар твораў для перакладу залежыў ад эстэтычнай платформы пэўнай літаратурнай арганізацыі, ад творчых маніфестаў і ўставак, якіх прытрымліваліся письменнікі-перакладчыкі. Так “маладнякоўцы” аддаюць перавагу творам класавай арментацыі, творам актуальнай, надзённай тэматыкі і сацыяльна-актыўнага героя, “узвышаўцы” арыентуюцца на творы высокага эстэтычнага ўзроўню, творы сацыяльна-псіхалагічнай заглыбленасці. Сярод тагачасных перакладаў мы амаль не сустракаем твораў рамантычнага характару, твораў, у якіх значнае месца займае сімвалічная вобразнасць. Для перакладаў выбіралася літаратура толькі рэалістычнага адлюстравання жыцця. І такая ўстаноўка тлумачыцца ідэалагічнымі момантамі. У наш час наспела неабходнасць грунтоўнай прафесійнай ацэнкі ўзроўню перакладаў вядомых беларускіх письменнікаў: К.Чорнага, А.Якімовіча, В.Каваля, Ул.Хадыкі, М.Гарэцкага, К.Крапівы, М.Зарэцкага. Калі перакладчыкая дзейнасць Я.Купалы, М.Багдановіча, А.Куляшова, М.Лужаніна больш менш даследавана, то імёны іншых прыгаданых письменнікаў у якасці перакладчыкаў мала каму вядомы. І тут

важна не толькі вывучаць узровень перакладаў з улікам захавання перакладчыкам паэтыкі твора, яго змястоўных сюжэтна-кампазіцыйных, стылёвых, моўнавыяўленчых каштоўнасцяў, узятых у іх сукупнасці, але, мне здаецца, яшчэ больш каштоўным з'яўляецца вывучэнне ўздзеяння перакладаў на творчую практыку пісьменнікаў-перакладчыкаў. Трэба вывучаць не толькі самі пераклады, але і бачыць у перакладах шляхі ўзбагачэння літаратуры праз канкрэтную пісьменніцкую індывідуальнасць.

Патрабуе вывучэння ўплыў буйных твораў рускай і сусветнай літаратуры на развіццё літаратурнай мовы, на жанравае і стылёвае багацце нацыянальнай культуры, на ўласна моўную практыку беларускай школы перакладчыкаў. Рэпрэсіі 30-х гадоў былі адной з галоўных прычын, якая перашкодзіла актыўнаму функцыянаванню многіх перакладаў у 30-50-я гг. Распаўсюджаная практыка перавыдання перакладаў, зробленых рэпрэсіраванымі пісьменнікамі без указання прозвішча перакладчыка, нанесла значную шкоду фарміраванню нацыянальнай школы перакладчыкаў, пераемнасці традыцый. Наспела патрэба вывучэння даволі частай у 20-30-я гг. практыкі перакладу аднаго твора некалькімі перакладчыкамі адначасова. Калі да твора звяртаюцца перакладчыкі розных часоў, тут, вядома, усё зразумела, бо нельга не пагадзіцца з думкай літаратуразнаўцаў, што “кожная эпоха па-свойму прачытвае творы, напісаныя славытымі майстрамі. І новае прачытанне павінна стаць агульналітаратурным здабыткам праз новы пераклад” [8, 26]. Але практыка перакладаў 20-30-х гг. пераконвае, што адначасова пераклад твора некалькімі перакладчыкамі, асабліва пісьменнікамі, сведчаць, што мастацкі твор невычэрпны ў сваім стылёвым, вобразна-выяўленчым змесце, і зварот новых перакладчыкаў-пісьменнікаў, роля якіх у літаратурным працэсе свайго часу была значнай, дапамагае раскрыць гэты змест іншымі сродкамі мовы. Такім чынам, беларуская школа мастацкага перакладу фарміравалася ў першую чаргу пісьменнікамі-перакладчыкамі, што садзейнічала ўзбагачэнню літаратуры праз канкрэтную мастакоўскую індывідуальнасць, пераклад станавіўся з'явай нацыянальнай літаратуры, садзейнічаў актывізацыі літаратурнага працэсу.

Беларуская крытыка і самі перакладчыкі настойліва змагаліся за высокі ўзровень перакладчыцкага майстэрства. А гэта і ёсць яскравае сведчанне таго, што ўсе яны выдатна разумелі вялікую асветніцкую ролю мастацкага перакладу, усведамлялі глыбокую ісціну: толькі дасканалы літаратурны твор (а значыць, і дасканала перакладзены з іншай мовы) можа належным чынам паўплываць на пачуцці чытача, крануць яго душу і сэрца.

1. Кари Э. О переводе и переводчиках во Франции // Сб: 1964. “Мастерство перевода”. М., 1965.

2. Россельс В. Эстафета слова. М., 1972.

3. Дмитриев О.М. Лавры и тернии перевода // В мире книг, 1978. № 7. С. 19-20.
4. Фактаровіч Д. Уступ // Замежная літаратура ў перакладзе на беларускую мову (1917-1963). Бібліяграфія. Мн., 1965.
5. Чорны К. Збор твораў у 8 т. Т.8. Мн., 1975.
6. Мастацкі пераклад і нацыянальная свядомасць (Матэрыялы “круглага стала”, люты 1991 г.). Мінскі дзярж.педаг. інстытут замежных моў. 1992.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ